

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMMISSION POUR L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

RECUEIL DE L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

7

REDACTEUR MILORAD EKMEČIĆ

BELGRADE 2012

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДБОР ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

7

УРЕДНИК МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

БЕОГРАД 2012

ЧЛАНОВИ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

СВЕТОЗАР КОЉЕВИЋ

ДУШАН БЕРИЋ

ЂОРЂЕ МИКИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИОНОГ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

РАДОШ ЉУШИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

СЕКРЕТАР

ЉИЉАНА ПЕРОВИЋ

Примљено на IX скупу Одељења историјских наука, од 30. новембра 2011, на основу позитивних мишљења рецензената посебно датих за сваки рад

АМБЛЕМ: ЗАПОН ЗАХУМСКОГ КНЕЗА ПЕТРА,
13. ВЕК

ИЗДАЈЕ:
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ISSN 0354-9461

НАСЛОВНА СТРАНА: ДРАГАН ТОДОРОВИЋ

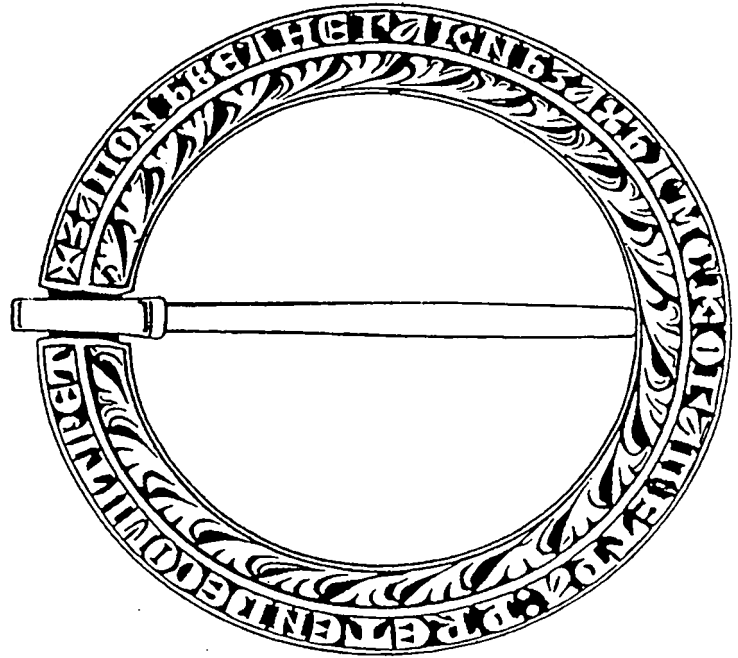
ЛЕКТОР: НЕВЕНКА ГОШИЋ

КОРЕКТОР: ВЕСНА ШУБИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ

ШТАМПА: ШТАМПARIЈА СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

<i>Ђуро Тошић</i>	Прилог познавању <i>монашења</i> становништва из средњовјековне Босне	1
<i>Djuro Tošić</i>	Contribution to the Knowledge of the Ordainment in Mediaeval Bosnia	28
<i>Аранђел Смиљанић</i>	Хумски жупан Познан Пурчић	29
<i>Arandjel Smiljanić</i>	District Prefect of Hum – Poznan Purčić	35
<i>Борис Бабић</i>	Византијски извори о становништву и црквеним приликама у средњовјековној Босни	37
<i>Boris Babić</i>	Bizantine Sources on Population and Church in Mediaeval Bosnia	48
<i>Срђан Рудић</i>	Петар Павловић – Војвода Хумски и Крајине	49
<i>Srdjan Rudić</i>	Petar Pavlović – Duke of Hum and Krajina	60
<i>Видан Николић</i>	Трагови средњовековног занимања <i>Крамар</i> у топонимији Босне и Херцеговине	61
<i>Видан Николич</i>	Следе средневековой профессии „крамар“ в топонимии Боснии и Герцеговины	74
<i>Миленко Јахура</i>	Пребиловци – насеље и породице	75
<i>Milenko Jahura</i>	Prebilovci – Settlements and Families	109
<i>Недељко В. Радосављевић</i>	Повеља сарајевског (дабробосанског) митрополита Пајсија о праву на сакупљање милостиње за манастир Хиландар	111
<i>Dušica M. Stojković</i>	The Charter of the Metropolitan of Sarajevo (Dabrobosanski) Pajsije on the Right to Gather Charity for the Monastery Hilandar	119
<i>Недељко В. Радосављевић</i>	Препис царског берата о правима чувара барутане тврђаве Јајце из 1709. године	121
<i>Mirjana O. Marinković</i>	Transcription of the Imperial <i>Berat</i> on the Rights of the Keepers of the Powder-Magazine in Jajce from 1709	133
<i>Брајислав Теиновић</i>	Европска историја на позорници устанака у Босни и Херцеговини 1804–1882.	135
<i>Bratislav Teinović</i>	European Powers Towards the Uprisings in Bosnia and Herzegovina 1804–1882	150

<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Gleb Ivanovich Uspenskii: Pis'ma iz Srbije, Letters from Serbia 1876–1877	151
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Глеб Иванович Успенски: Писма из Србије	161
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Српско-хрватско путујуће позориште Фотија Ж. Иличића	163
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Serbo-Croatian Travelling Theater Company of Fotije Ž. Iličić	172
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Three Imperial Memoranda: Cultural Policies in Bosnia-Herzegovina in the aftermath of the Berlin Peace Treaty	173
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Три царска меморандума: Просветна и верска политика у Босни и Херцеговини после Берлинског мировног уговора	189
<i>Ненад Урић</i>	Прилог за повест породице Глигорија Јефтановића у турско доба	191
<i>Nenad Urić</i>	Contribution to the History of the Family of Gligorije Jeftanović in Turkish Period	237
<i>Боривоје Милошевић</i>	Свештенство Босанске Крајине у устанку 1875–1878. године	239
<i>Borivoje Milošević</i>	Clergy of Bosanska Krajina in the Uprising of 1875–1878	255
<i>Александар Растовић</i>	Један опис Босне и Херцеговине Вилијема Милера из 1898. године	257
<i>Aleksandar Rastović</i>	Description of Bosnia and Herzegovina Published in 1898 by William Miller	265
<i>Драга Масиловић</i>	Др Никола Стојановић између српства и југословенства	267
<i>Draga Mastilović</i>	Dr Nikola Stojanović between Serbia and Yugoslavia	299
<i>Ђорђе Микић</i>	Босански Устав – „Штатут“ из 1910.	301
<i>Djordje Mikić</i>	Bosnian Constitution – “Statut” of 1910 (First Politics)	319
<i>Горан Латиновић</i>	Територијална организација Српске православне цркве у Босанској Крајини (1900–2010)	321
<i>Goran Latinović</i>	Territorial Organization of the Serbian Orthodox Church in Bosanska Krajina (1900–2010)	333
<i>Драган Шућур</i>	Бањалучка епархија од 1953. до 1961. године	335
<i>Dragan Šućur</i>	The Diocese of Banjaluka (1953–1961)	382
<i>Миле Станић</i>	Списак Хрвата и муслимана који су учествовали у одвођењу и убијању Срба у Мостару и околини	383
<i>Mile Stanić</i>	The List of the Croats and Muslims who Participated in Taking Away and Killing of the Serbs in Mostar and the Surroundings	399
<i>В. А. Артамонов</i>	Србы и Турецко-Русская война 1710–1713 г. (К 300-летию русско-сербского боевого содружества)	401
<i>В. А. Артамонов</i>	Срби и турско-руски рат 1710–1713. године (Поводом 300-годишњице руско-српског војног савезништва)	417

ЈЕДАН ОПИС БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ВИЛИЈЕМА МИЛЕРА ИЗ 1898. ГОДИНЕ

АЛЕКСАНДАР РАСТОВИЋ

Апстракт. – У раду се анализира опис Босне и Херцеговине који је познати британски историчар и новинар Вилијем Милер објавио 1898. године у свом делу *Travels and Politics in the Near East*. Иако је његово писање препуно хвалоспева на рачун аустроугарске окупације БиХ и достигнућа које су нове власти оствариле током вишегодишње владавине, овај опис је драгоцен извор за разумевање тамошњих политичких и друштвених прилика у последњој деценији XIX века.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, Велика Британија, Аустроугарска, путописци, Вилијем Милер.

Познати британски историчар и новинар Вилијам Милер оставио је драгоцен опис Босне и Херцеговине у свом делу *Travels and Politics in the Near East* објављеном 1898. године у Лондону. Милер је рођен 1864. године и школовао се на Универзитетима Рагби и Оксфорд. На Балкану је био у неколико наврата 1894, 1896, 1897, и 1898. године. Као добар познавалац ондашњих прилика биран је за почасног професора Националног универзитета у Грчкој, и за дописног члана Историјског и Етнографског друштва Грчке. Објавио је неколико занимљивих и научно валидних студија о Балкану, његовим народима и државама.¹

Две најзначајније Милерове студије о Балкану су: *The Balkans: Roumania, Bulgaria, Servia and Montenegro. With a New Chapter Containing their History from 1896 to 1908* и *Travels and Politics in the Near East*. Књигу о Балкану и четири његове државе: Румунији, Бугарској, Србији и Црној Гори, написао је и издао још 1896, а друго издање је објавио 1908, допунивши је новим историјским подацима о тим државама до којих је дошао у периоду од 1896. до 1908. године. Гово-

¹ Издвајају се радови: *The Balkans: Roumania, Bulgaria, Servia and Montenegro. With a New Chapter Containing their History from 1896 to 1908*, London 1896, *Travels and Politics in the Near East*, London 1898, *Mediaeval Rome: from Hildebrand to Clement VIII: 1073–1600*, London 1901, *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204–1566)*, London 1908, *The Ottoman Empire 1801–1913*, Cambridge 1913, *A History of Greek People (1821–1921)*, London 1922, *The Ottoman Empire and Its Successor, 1801–1927, with an Appendix 1927–1936*, London 1936.

рећи о разлозима зашто је написао овакву књигу, истакао је да Балканско полуострво представља својеврсно европско ратиште. На том подручју је настало Источно питање, ту се сусрећу Исток и Запад, крст и полумесец. Тамо постоји велики број проблема, као што су међусобна љубомора Бугара и Срба, као и борба различитих нација за превласт у Македонији.² Међутим, они се не могу схватити, нити успешно решити ако не постоје одређена знања о Балкану и његовој историји.

Студија *Travels and Politics in the Near East* је настала након његових честих боравака на Балканском полуострву током последње деценије XIX века и дугог и темељног проучавања Источног питања. У овом делу, као и у осталим његовим радовима, уочљив је његов покушај да објективно ослика балканску стварност и тамошње политичке прилике, али и изражено аустрофилство, посебно када се ради о представљању прилика у Босни и Херцеговини. Занимљиво је да он Балкан назива чудноватом птицом, где ће се једног дана када Русија буде спремна за то решити судбина Турског царства. Учестали доласци на ове просторе оставили су дубок траг на британског историчара. Он у овом делу истиче његове природне лепоте. Посебно су га импресионирале прастаре шуме Босне, азурни фјордови Далмације, снежне планине Бугарске, питоми енглески пејзажи Србије. Уочио је и значај Балкана за енглеску трговину који је скоро потпуно неискоришћен. Све у свему, његов закључак у овој књизи је гласио да је Балкан подручје контрадикторности и све је потпуно супротно од онога што би се могло очекивати.

У британској јавности интересовање за Балканско полуострво јавља се нарочито од средине XIX века. До тада је сматрано дивљим и опасним простором непрепоручљивим за обилазак. Креатори енглеског јавног мњења створили су опасан мит о Балкану и балканизацији као отелотворењу зла, подела, сукоба и инфериорности. Ови стереотипи су били оличење западних страхова од Балкана као културне алтернативе, то јест културног Другог.³ Упирући прстом на Балкан и оптужујући га за све недаће овога света, на Западу су желели да оправдају колонијализам великих сила у Европи и да их ослободе одговорности за избијање Првог светског рата.⁴

Овај својеврсни културни колонијализам, односно књижевну или наративну колонизацију Балкана, како је дефинише Весна Голдсворти у делу *Измишљање Руриџаније. Империзам маште*, започели су управо Енглези почетком XIX века, одласком песника Бајрона на то подручје.⁵ Такву наративну колонизацију коју су утемељили пуστοлови, истраживачи и путописци, поред њих наставили су и романописци, писци и песници.⁶ Занимљиво је да је у Великој Британији у односу на остале делове Европе путописна литература, како истиче

2 W. Miller, *The Balkans: Roumania, Bulgaria, Serbia and Montenegro, with New Chapter containing their History from 1896 to 1908*, VII.

3 А. Растовић, *Велика Бриџанија и Србија 1903–1914*, Београд 2005, 427.

4 D. Noris, *Balkanski mit*, Београд 2002, 25–26.

5 V. Goldsvorti, *Izmišljanje Ruritaniје, Imperijalizam mašte*, Београд 2000, XIV.

6 Isto, 2.

Марија Тодорова у књизи *Имагинарни Балкан*, била најпопуларнији вид књижевног дела. По читаности путописи су се налазили на другом месту одмах иза романа.⁷

Што се тиче Босне и Херцеговине интересовање британских путника за ове земље посебно долази до изражаја од средине XIX века, што је последица свеопштег интересовања званичне политике, али и јавности за балканске просторе.⁸ Британски путописци који су обилазећи Босну и Херцеговину описивали тамошње политичке прилике, делили су се у две групе. Први, словенофили (Џејмс Минчин, Херберт Вивијан, Паулина Ирби, Георгина Мјур Мекензи, Виљем Дентон), заступали су тезу о потреби ослобођења балканских народа од турске власти, док су други, туркофили (Ворингтон Смит, Џорџ Арбутнот, Хенри Лајард, Џејмс Криг, лорд Странгфорд) сматрали да Порта и даље треба да задржи протекторат над својим европским областима. Та подела је ишла толико дубоко да су народе који су припадали хришћанској вери или с друге стране исламској вероисповести осликавали искључиво црно-белим бојама.⁹ Тако су на пример Паулина Ирби и Георгина Мјур Мекензи у својој књизи *Пушовања по словенским провинцијама Турске у Европи*, војнике и официре Отоманског царства, Грке, Албанце, све њих без обзира којој религији или класи припадали, описивале као ужасно прљаве и неуредне, док су словенске народе оцениле као уредне и чисте. За муслиманске Словене у Босни и Херцеговини су писале да „подижу прекрасне, бескрајно чисте и као снег беле куће“.¹⁰

За прву групу аутора Турци су били оличење зла, варваризма и деспотизма свега онога што је назадно, док су туркофилски путописци то тврдили за словенске народе. Ова оштра подела међу словенофилским и туркофилским путописцима, огледала се и у дијаметрално супротним погледима на политичку будућност њених народа. И док су једни, као на пример Виљем Дентон, истицали да балканске народе не треба ограничавати и спречавати њихов прогрес, слободу и стицање независности¹¹, други, као на пример Џејмс Криг, су били мишљења да Велика Британија подржавајући Турке штити хришћане на Истоку од потпуне анархије.¹² Лорд Странгфорд је веровао да се Турској мора помоћи због заштите слободе народа, као и против разарајуће пропасти деспотизма који је далеко опаснији ако не чак и гори него Турска.¹³ Ипак, и једни и

7 M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999, 167.

8 A. Растовић, Британски путописци у Босни и Херцеговини у другој половини XIX и почетком XX века, *Зборник за историју БиХ* 4, Београд 2004, 274–275.

9 W. Bracewell, *Opinion Makers: The Balkans in British Popular Literature 1856–1876*, Okrugli sto: „Jugoslovensko-britanski odnosi“, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1988, 95.

10 Isto, 102.

11 W. Denton, *Servia and Servians*, London 1862, 249.

12 J. Creagh, *Over the Borders of Christendom and Eslamiah: A Journey through Hungary, Slavonia, Servia, Bosnia, Herzegovina, Dalmatia and Montenegro to the North of Albania in the Summer of 1875*, 2 volumes, London 1875, 76.

13 Strangford, *The Eastern Shores of the Adriatic in 1863 with Visit to Montenegro*, London 1864, 359.

други су се слагали да је Велика Британија имала моралну одговорност да надгледа политички развој балканских народа.¹⁴

У ставу британских путописаца према Балкану и Босни треба узети у обзир и још један моменат. Обе групе су много пажње поклањале присуству Русије и ривалитету њихове државе са царском Русијом. И једни и други су подлегли русофобичној оријентацији британске званичне политике што је верно приказао Виљем Дентон још шездесетих година XIX века, када је рекао да се британске дипломате уопште не труде да упознају срж Источног питања и да је русофобија основа британске туркофилске политике.¹⁵

Од средине XIX века до доласка Вилијема Милера, Босну и Херцеговину је посетио велики број британских путника. Едмунд Спенсер је 1850. обишао скоро цео Балкан, између осталог и Босну. Своје успомене, импресије и запажања изнео је у двотомној књизи коју је објавио одмах после повратка у Лондон. Шездесетих година XIX века Босну су такође посетили познати енглески путници. Џорџ Арбутнот је на пример у њу дошао из правца Дубровника и Метковића. Георгина Мјур Мекензи и Паулина Ирби су оставиле занимљива сведочанства о Босни и Херцеговини и другим балканским крајевима које су посетиле. Занимљиво је истаћи да оне првом посетом Босни нису биле посебно импресиониране. Босна и Херцеговина су посебно привукле пажњу Британаца у предвечерје и током Велике источне кризе 1875–1878. године. Тада су у њој боравили Џејмс Криг, Артур Еванс, Вилијам Стилман, Лујза Хеј-Кар, док су током осме и девете деценије XIX века на тим просторима боравили и Џејмс Минчин, Роберт Мурро, Роберт Данкан, Хари Томсон Крафорд.¹⁶

О Босни и Херцеговини, њеној географији, историји, традицији, обичајима, политичким приликама, привредном развоју, верској ситуацији Вилијам Милер је писао у трећој и четвртој глави књиге *Travels and Politics in the Near East*. Већ на почетку аутор износи важан податак да је 1895. године на простору Босне и Херцеговине живело милион петсто шездесет осам хиљада деведесет два становника (те године је одржан попис становништва) од тога 42,94 одсто православних, 21,31 посто римокатолика и 34,9 одсто муслимана.¹⁷

Током боравка у Босни и Херцеговини енглески новинар је обишао, између осталих, и град Мостар кога описује као један од три најјача муслиманска центра у Босни, у коме је постојао локални фанатизам муслимана под турском влашћу све до средине 19. века. Тај фанатизам се огледао у онемогућавању деловања католичких свештеника у граду, али је окупацијом Босне тај проблем нестао.¹⁸

Међутим, и Милер је подлегао одређеним симплификацијама, поготово када се ради о питању верске толеранције у Босни. Ту је показао и своје огромно аустрофилство глорификујући аустријски окупаци-

14 W. Bracewell, *nav. delo*, 105.

15 W. Denton, *nav. delo*, 279.

16 А. Растовић, *Британски путописци*, 290.

17 W. Miller, *Travels and Politics in the Near East*, London 1898, 90–91.

18 *Исцо*, 92.

они систем управе у Босни. Осврћући се на жалбе које су тих година провејавале у руској штампи, о томе да се аустријске власти мешају у слободу православне цркве на територији Босне, аутор их оспорава, тврдећи да то није тачно. Напротив, по њему је православно свештенство имало могућност да се боље и квалитетније образује од када је Аустроугарска окупирала ове две покрајине. Британски историчар похваљује напоре аустроугарских власти да унапреде религиозно образовање, сматрајући да оне то чине са великом тактичношћу.

Такође, је сматрао да и босански муслимани уживају пуну слободу јавног деловања. То је поткрепио чињеницом да се скоро у сваком босанском граду може видети џамија и црква једна поред друге. По њему то је очит пример могућег суживота различитих религија.¹⁹ Заједнички живот разних вера и нација поткрепио је примером организације и рада градског савета Сарајева, чији су чланови изабрани у складу са пропорционалном заступљеношћу становништва. Од укупног броја чланова савета, њих дванаест су муслимани, а и сам градоначелник Мехмет бег Капетановић је такође муслиман, док је његов заменик православни Србин.

Посебну пажњу у књизи је посветио питању школа и образовног система у Босни и Херцеговини, којих има две врсте. Прве су јавне, које подржава влада и оне су отворене за припаднике свих религија. У њима је настава потпуно слободна. Друга врста су такозване верске школе за поједине религијске заједнице, и њих држава помаже делимично. Родитељи не присиљавају децу да похађају школе, мада их локалне власти саветују да децу шаљу на школовање како не би остали неписмени. Родитељима је такође дато дискреционо право у коју школу (јавну или верску) ће слати своју децу. Милер истиче да и у јавним школама постоји верска настава, коју за муслиманску децу држе хоце, за Србе православни попови, а за хрватску децу католички фратри.

У јавне школе деца крећу са навршених седам година и њихово школовање траје четири до пет година. Поред основних школа, на територији БиХ постоје и две гимназије (Сарајево, Мостар), реалка у Бањалуци, средња техничка школа и установа за образовање учитеља и учитељица у Сарајеву. У време у коме је боравио, БиХ још није имала свој Универзитет, већ су се свршени гимназијалци слали на студије у Беч, под условом да се не укључују или приступају политичким удружењима или партијама. Вилијам Милер се задржао и на анализи наставних програма, истичући да српска деца у верским школама у Херцеговини уче историју из књига у којима је представљена целокупна историја Срба од Стефана Немање до Милана Обреновића. Књиге су штампане ћирилицом, и по аутору ово је доказ великих слобода у сфери образовања.²⁰

Међутим, морао је да призна да у образовном систему БиХ постоји велики проблем због конзервативизма муслимана, који пружају велики отпор да њихове ћерке похађају јавне школе заједно са хришћанским девојкама, јер се плаше од могућности покрштавања, као

¹⁹ *Истис*, 94.

²⁰ *Истис*, 98–99.

и да је обичај ношења фереца најизраженији у Босни, много више него било где на Блиском истоку. Био је мишљења да босанска окупациона влада има за циљ да створи такав систем образовања који би се више заснивао на практичној и техничкој обуци ученика, а мање био теоријске природе. Сматрао је и да је једна од најинтересантнијих установа у Сарајеву државна уметничка радионица и школа, која запошљава шездесет радника и сви су они муслимани, који дају часове о преради метала и подучавају ученике вештинама у изради предмета од сребра, бакра, дрвета, месинга.

Милер се у трећој глави своје студије осврнуо и на напоре које улаже влада у Сарајеву у циљу унапређивања пољопривреде, кроз стварање фарми у различитим деловима Босне. Фарма живина је отворена у Приједору, а израђене су и фарме у Ливну, Гацком, Модричи, док станица за унапређење виноградарства постоји у близини Мостара и веома је заслужна за производњу вина у Херцеговини, где се узгаја и првокласан дуван (чак дванаест врста), при чему је, по њему, најбољи дуван из Требиња. Поред Мостара, државне фабрике дувана постоје и у Бањалуци и Травнику. У Сарајеву је у производњи дувана запослено тристо жена хришћанки и стопедесет муслимана. Иначе, фабрика за израду дуванског папира ради у Зеници. Такође, подвукао је и да влада улаже напоре у усавршавање раса коња и оваца. Тако је, на пример, навео податак да се од 1878. до 1895, повећао број оваца на 2.390.732 грла, коза на 924.926, свиња на 430.354, и коња на 74.458. грла.

Британски историчар је у опису стања у БиХ посебно апострофирао заслугу аустроугарских власти на изградњи путева и железничких пруга, јер су турске власти оставиле земљу без добрих путева и пруга. Окупационим властима је приписао и заслугу за производњу соли, шећера и петролеја, подизање модерних хотела, изградњу чврстог административно бирократско-чиновничког система. За чиновнике који су радили у локалним администрацијама имао је само речи хвале. Они су образовани, уредни, дисциплиновани. Одбацио је све критике о огромном броју пореза које су аустријске власти увеле након окупације земље. Ипак, признао је и да оне у Босни и Херцеговини убирају знатне приходе од царина на со и руднике.

Аустријска окупација Босне донела је велике новине и на пољу здравства. До 1878, велики део земље, као и остале европске покрајине Турске, биле су изложене разним епидемијама и болестима, при чему су нарочито харале мале богиње. Аустријске власти су увеле вакцинисање становништва, што је знатно допринело смањењу броја оболелих, а начињен је и велики напредак у лечењу од алкохолизма.

Знатан део простора у књизи посветио је величању улоге аустријског окупационог управника Босне Бенјамина Калаја. Све позитивне промене које су претходних шеснаест година настале у Босни, приписивао је његовој енергији и позицији, за кога је иначе записао да је непрекидно радио на напретку и цивилизовању Босне. Такође, је сматрао да „вероватно ниједан државник монархије није тако добро познавао народе балканског полуострва као Калај“.²¹ Свега тога не

21 *Исио*, 125.

би било да му подршку није давала његова супруга коју назива „краљицом Босне“. Милер је описује као образовану жену која се потпуно посветила свом мужу и прогресу Босне. Колико је њена моћ била изражена потврђује реченица у књизи да ништа у Босни није могло да се реализује без њеног присуства. Његово аустрофилство је ишло толико далеко да је на страницама ове књиге изрекао мишљење да је Аустроугарска уложила огромну суму новца и велику енергију да би ове две турске покрајине ослободила из стања варварства, и да би била неправда једног дана да јој се не дозволи да убере плодове својих победа.²²

Практично из ових речи се наслућује његов став о томе да БиХ треба да уђу у састав Аустроугарске. Повратак у стање варварства би значило велику несрећу за њене народе. Милер износи две могуће солуције за њену будућност. Прва је да постане независна балканска држава, што би водило обнови религијских свађа, а друга је стварање великог српског царства где би БиХ биле део тог царства, а то решење је по њему фантастичан сан. Он је сматрао да ни под једном другом владом, сем аустријском, Босна и Херцеговина не би оствариле свој материјални напредак.

У четвртој глави ове књиге дао је опис градова и места које је посетио приликом свог боравка у БиХ. Описујући Херцеговину констатује да ни највећи сањар није могао да замисли да ће се ова земља од једне од најнемирнијих европских провинција у 1875, претворити у оазу мира и туристичких дестинација. Драгуљ Херцеговине је по њему место Почитељ који одише огромним шармом. Међутим, лепота Мостара је непревазиђена и осликавајући центар Херцеговине цитира речи једног турског песника, који је рекао да град има мирисни ваздух, светлу и чисту воду, прелепе баште и величанствен мост. Мостар представља центар где се укрштају исток и запад. Град се изузетно развио у време окупације и у њему је, према подацима из последњег пописа, живело седамнаест хиљада десет житеља од којих су половина били муслимани. То је по оцени Милера један од њихових најзначајнијих градова.

Поред детаљног описа Мостара, веома опширно је представио и Сарајево у коме је живело тридесет седам хиљада седамсто тринаест становника, од којих су седамнаест хиљада седамдесет четири муслимани, десет хиљада четресто седамдесет три католика, пет хиљада осамсто педесет пет православних и три хиљаде деветсто деведесет четири Јевреја. По својој бројности, то је трећи град по величини на Балкану, одмах после Софије и Београда. Милера је шокирао податак да је за десет година број становника Сарајева порастао за четрдесет четири одсто. Град обилује вегетацијом, и по њему то је најоријенталнији град на Балкану, где се сусрећу исток и запад. На њега је посебно снажан утисак оставио градски музеј са много експоната који говоре о бурној прошлости града, и Илиџа са велелепним купалиштем, за кога каже да представља једно од највећих достигнућа насталих током аустријске окупације. Такође, дао је и живописне описе Травника, Јајца и Бањалуке, за коју је написао да је трећи по важности град у окупираној Босни. Близина границе давала јој је ва-

жан стратешки значај и она је по казивању британског историчара увелико европеизиран град.²³

Описи Босне и Херцеговине у различитим аспектима (политика, друштво, привреда, култура, традиција) представљају драгоцену сведочанства о једном простору и времену виђени од стране угледног представника британског јавног живота. Иако у својим описима босанскохерцеговачке стварности Вилијем Милер често претерује у изливима поштовања и дивљења према аустроугарским окупационим властима, односно достигнућима које су оставили у залог становницима Босне и Херцеговине, што се често налази на граници доброг укуса, ипак, подаци које је доставио на увид својој јавности и потоњим читаоцима незаобилазан су део склапању мозаика о стању ствари у Босни и Херцеговини на измаку деветнаестог века.

23 *Исио*, 165.

DESCRIPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA PUBLISHED
IN 1898 BY WILLIAM MILLER

Interest of the British public, first of all, of their travel writers, journalists and scientists for the Balkan peninsula suddenly had begun to rise from mid XIX century. The same can be said of Bosnia and Herzegovina which became an important destination of the prominent British of the time. Similarly to their attitude towards other wild and exotic territories, British travellers showed great level of reserve and all kind of prejudice towards these two provinces of the Turkish empire. Many of them changed their original ingrained notions. English travel writers were particularly interested in local political and economic circumstances, general social situation, tradition, culture, etc. One of the most important Englishmen who visited Bosnia in the last decade of XIX century was William Miller, a historian and journalist. He presented his views on Bosnia, its political, economic and religious situation as well as on education and health, in his study *Travels and politics in the Near East* which was published in London in 1898. Though one should be very cautious when perusing the facts presented in this book because it is markedly partial to Austro-Hungary, it still represents a precious source on Bosnia and Herzegovina in late XIX century.